

Актуелност сродничких односа

ЛИДИЈА ВУЈАЧИЋ

Филозофски факултет
Никшић

Сроднички односи су, као скуп персоналних и породичних интеракција базираних на био-социјалним везама, веома важан сегмент ширих друштвених односа и у свакој заједници имају своје носиоце, садржај и норме по којима функционишу, те самим тим подразумевају и различите структурне и садржајне манифестације, зависно од конкретних културних и друштвених ресурса средине у којој се одвијају.

Одређење појма "сродство" и функција сродничких односа – Као структурални елемент породичне групе сродство се, у најширем смислу ријечи, може означити као био-социјална веза између два или више лица која припадају истој групи, њеном језгру или проширеном саставу. У породичном језгру односи међу члановима су одређени крвном везом ("близина се мери степенима одређеним бројем рођења између сродника"¹), док ће проширена сродничка група бити дефинисана зависно од друштвено прихваћеног типа сродничких односа, у складу са "правом, моралом, обичајима, религијом и другим друштвеним чиниоцима"² који су опште прихваћени у одређеној заједници. Дакле, социјални чиниоци, поред крвне повезаности, утичу на варијабилност сродничког система, тј. на начин рачунања (цонсагуинално тј. крвно – патрилинеарно, матрилинеарно и билинеарно, односно агнатско и когнатско; афинално тј. тазбинско; адоптивно; духовно и др.), на обим и интезитет сродничких односа, односно на број сродника између којих

¹ Социолошки лексикон, с.в. *сродство*

² М. Младеновић, *Увод у социологију породице*, Савремена администрација, Београд, 1977, стр. 28.

се заснивају права и дужности и на врсту веза које између њих настају.

Основна функција сродничког система је ”да повеже појединца са другима, да их организује у групе и контролише њихово међусобно понашање у великом и промјенљивом броју контекста и ситуација”³. У том смислу, *сродство* представља јединица друштвене интеграције и то посебно у условима гдје не постоје уопште, или пак довољно развијене, друге институције које би преузеле интеграцијску функцију у друштву.⁴ Цјелокупни друштвено-економски систем у неразвијеним заједницама представљао је неку врсту проширених сродничких односа, ”а друштвене норме и правила понашања се изводила из основних правила која важе у сродничким групама”⁵. Такве групе су имале улогу и колективног власника својине као што су имале и заједничку територију, заједничко привређивање, заједничку традицију и устаљене обичајно-правне норме.

Насупрот претходном, у развијеним друштвима димензија сродничких односа, осим оних примарних, је доста измијењена и редуцирана, будући да положај и егзистенција индивидуе не зависи од њеног мјеста у сродничком систему. Сродство је престало бити основна јединица друштвене интеграције, јер су ту улогу преузеле друге друштвене институције. Сродство је престало бити и ”језгро заједничке културе одређене популације (у развијеним друштвима под-култура се формира или на основу професионалне групе или слоја или класе). Стога се може рећи, што је друштво развијеније, сродство све мање чини основу друштве-

³ L. White, *The Evolution of Culture*, New York, 1959, стр. 118; преузето од З. Голубовић, *Породица као људска заједница*, Напријед, Загреб, 1981, стр. 69.

⁴ У ранијим друштвено-економским формацијама сродство се јавља као основа груписања и повезивања популације. Зависност сродничких односа и друштвене структуре детаљно је разматрана у дјелу М. Годелиера гдје се унутрашња структура доводи у непосредну везу са сродничким и производним односима (видјети: М. Годелиер, *Начини производње, односи сродства и демографске структуре*; у *Марксизам и антропологија*, Школска књига, Загреб, 1982, стр. 107.

⁵ З. Голубовић, *н.д.*, стр. 72.

ног структурирања и организације друштвеног живота.”⁶ Међутим, у друштвима са наслијеђеним разгранатим сродничким мрежама и патрицентричком свијешћу, какво је неспорно наше, веза са групом истог презимена, култа и прошлости учинила је да сроднички закони одређују и многе савремене породичне и уопште друштвене ситуације. Имајући у виду претходну чињеницу, чини се да је наше друштво још увијек дубоко забражђено на раскршћу између нових друштвених трендова и наслијеђених вриједности тј. укоријењених навика, а у свијести људи и свакодневной пракси је немогуће подвући границу између анахроних друштвених односа и понашања и претпостављених нових развојних праваца.

За досадашња истраживања сродничких односа код нас, осим што су малобројна, можемо рећи и да их карактерише: посредност (углавном је сроднички систем посматран кроз породичну и брачну заједницу, а не обрнуто) и фокусирана је сеоска средина са израженим патријархалним системом вриједности. И већина новијих социоантрополошких истраживања су, такође, усмјерена једнолинијски инсистирајући на узајамној, узрочно-последичној вези процеса модернизације савременог друштва (индустријализације и урбанизације) и индивидуализације (нуклеаризације) породице у социо-економском смислу, а тиме и на изрази тој екстернализацији сродничког система и односа.

Иако је еидентно да је дошло до крупних промјена у ”животу” породице, нарочито од средине XX вијека па на даље, како на релацији чланова међусобно тако и у њиховом односу према блиском сродничком и резиденцијалном окружењу у смислу личне и породичне самосталности, емпиријска истраживања⁷ показују и то да у помену-

⁶ Исто, стр. 72.

⁷ Видјети: А. Милић, *Социјална мрежа породичних односа и друштвени слојеви*; у *Србија крајем осамдесетих*, ИсФф, Београд, 1991, стр. 111-157; З. Ивановић, *Градска породица у систему сродничких односа – прилог проучавању*, ЕС IX, Београд-Нови Пазар, 1988, стр. 155-167; Ј. Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, ЕИ, Београд, 2001; Л. Вујачић, магистарска теза: *Савремена породица у систему сродства*, Филозофски факултет, Београд, 2002.

тим процесима породица не постаје изолована јединица, искључиво везана за формалне институције, већ напротив, да наставља везаност за своју сродничку групу чији су садржаји и даље веома дјелотворни у животу сваког појединца. Пишући о промјенама које су започеле у југословенском друштву средином прошлог вијека А. Милић је запазила да "нуклеаризација домаћинства има за последицу екстернализацију сродничких веза и односа, али не и њихово слабљење и гашење, већ напротив, одржавање у виду *и́роширено̄ фамилизма* кроз односе између породица повезаних сродничким везама. Томе није разлог само деловање традиције и кратко трајање промена, већ и актуелна ситуација која сродничке везе чини неопходним за функционисање породичне јединице због недовољности и неефикасности институционалних извора помоћи и заштите, а нарочито у ситуацији економске кризе."⁸ До сличног закључка је дошла и З. Ивановић истражујући посебно градску породицу у југословенском друштву осамдесетих година, у којем истиче да је "нуклеарна породица издвојена, али не и изолована из ширих сродничких групација."⁹ Примјер за поменуте констатације представља наше непосредно окружење, изложено снажном дејству друштвене и економске кризе, и које нам показује да комплексни сроднички односи, као уосталом и породица, данас доживљавају снажну трансформацију у више праваца, али и даље имају социо-емотивни, па чак, и економски значај што се огледа кроз различите облике неформалне сродничке комуникације и активности у виду размјене услуга и добара. Тако се код нас паралелно одвијају процеси редукације сродничких садржаја, што је у складу са глобалним друштвеним токовима (број чланова породице је мањи, насупротив броју домаћинства који се повећава, већи степен личне интиме и економске независности постаје друштвени императив, редуцирају се садржаји у оквиру шире сродничке заједнице и др.) Са друге стране, не мали број норми и ставова који се, такође, везују за сродничке односе једнако опстојавају

⁸ А. Милић, *н.д.*, стр. 120.

⁹ З. Ивановић, *н.д.*, стр. 156.

или су чак интезивнији након вишедеценијског дисконтинуитета (нпр. свијест о широј ”фиктивној” сродничкој групи, окупљања најшире родбине или жеља да се она организују и да се у њима учествује – екстремна верзија је појава тзв. породичних-братственичких скупова, све популарнија објављивања породичних родослова и сл.). Сродничко раслојавање, стога, код нас тече упоредо са одржавањем наслијеђених колективистичких принципа, као и ретрадиционализацијом појединих установа, налазећи упориште и за једном и за другом тенденцијом у животној пракси. Заправо, актуелна тежња напуштања традицијских садржаја намеће се, са једне стране, као нужан производ захтјева савременог друштва у којем се сродничка партиципација и јединство замјењују другачијим категоријама социјалног повезивања. Са друге стране, постојеће друштвене институције не могу, још увијек у довољној мјери, посебно у руралној, али и урбаној средини, да одговоре захтјевима и потреби сваког појединца за испуњењем цјеловитих хуманистичких потреба, попут осјећања сигурности, емоционалне повезаности, интимности и недјелјивости, али и економске сарадње и подршке које, на извјестан начин, и даље најкомплексније обезбјеђује сродничка заједница (”ко ће коме, ако не свој своме”). Тако се овдашња породична заједница налази, недвосмислено, у сталном мијењању и превирању заједно са осталим чиниоцима друштвене структуре, а супротности на релацији традиционално – савремено представљају и данас њену карактеристику.

Сродничке нормe – Норме и правила по којима се одвијају сроднички односи ограничени су на тзв. сроднички оквир, а њихова структура и садржај условљени су културним обрасцима који постоје у одређеној средини. Културни обрасци, даље, зависе од друштвено-историјског наслеђа, актуелних социо-економских прилика, али и од индивидуалних психолошких механизма појединаца. Шире гледано, сроднички односи могу бити засновани на традиционалним или савременим културним обрасцима. Под појмом *савремени сроднички односи* могла би се означити тенденција смањивања обима сродничке мреже и интезитета ин-

теракија. Насупрот њима, под *традиционалним сродничким односима* подразумевају се развијени и разгранати породични и индивидуални односи, односно већи обим и интезитет сродничких интеракција. Честа мишљења и у теорији и пракси да сложени појмови, *традиционално* и *савремено*, стоје опозиционо један према другоме, иако се перманентно преплићу, и да традиција супростављена савремености у смислу релације архаично-модерно, значи трајност насупрот "савремености као динамичкој категорији у непрестаном процесу промене"¹⁰ подложно је даљем разматрању. Традиционални и савремени културни обрасци се не могу изоловано и неповезано посматрати јер "стагнација или одржавање такође представља процес (говоримо о процесу одржавања). Форма у таквом процесу може остати иста, а да се функције промене – или обратно, функције могу остати исте, а да се промени форма."¹¹ Овоме требати додати и "нове традиције" које настају у сваком друштву и заједници на основу старих или новоформираних културних образаца.

Сроднички односи су, начелно, највише утемељени на традиционалним нормама самим тим што појединац "затиче" сродничке релације и положаје, тј. не бира их (као што је случај са другим социјалним односима) већ наслеђује као дио породичних односа и вриједности. У складу са личним ставом и афинитетом појединац надграђује или разграђује затечене и потенцијалне сродничке интеракције, с обзиром на његов положај у сродничком систему. Сроднички односи се конкретизују кроз различите облике добровољне и спонтане комуникације, у виду пружања емотивне подршке, разноврсних интеракција, почев од активности типа размјене материјалних и новчаних добара и услуга преко помоћи у рјешавању ситних свакодневних проблема до обезбјеђивања најважнијих радних и животних циљева за појединца и породицу. Наведене интеракције, природно, зависе од степена блискости, објективних околности, сте-

¹⁰ Е. Петровић, *Нека разматрања о појму "традиција"*, Етноантрополошки проблеми, 6, Београд, 1989, стр. 18.

¹¹ Е. Петровић, *н.д.*, стр. 19.

пена ”обавезности”, од интерних норми којих актери реалација придржавају и сл. За сродничке односе може се рећи и да су социјално флексибилни тј. имају способност прилагођавања савременим друштвеним условима, потребама а тиме и проблемима који се њиховим посредством рјешавају, или пак покушавају ријешити. Тиме се сродничка група-релација доживљава у свијести људи као устаљени, иако неинституционализовани, механизам заштите, подршке и помоћи и који врло често доприноси реализацији конкретних личних и породичних захтјева, у складу са актуелном животном динамиком.

Све функције сродничког система произилазе из његовог конститутивног принципа, а то је идентификација појединца са групом, из чега, даље, слиједе колективистички принципи и узајамна више добровољна, али и обавезујућа, солидарност. Лични интереси појединаца су ”зато” и интереси групе и обратно. За појединце који су изван граница сродничке групе, важе често и другачије норме и стандарди у понашању, па и врједновању. Из сличних разлога, најсадржајнија интеракција се остварује између оних појединаца/породица чије је мјесто у сродничком систему ”култура посебно истакла и нагласила.”¹² Основна начела сродничких веза заснивају се на одржавању интезивнијих веза са блиским сродницима што чини тај однос интимнијим и емотивнијим, на супрот односу са даљим сродницима са којима се, такође, одржавају везе, али које су мање засноване на личним емоцијама а више на усвојеним стандардима понашања. Удруживање по широј сродничкој основи има више симболичку, али неријетко и практичну примјену самим тим што већи број сродничких познанстава и учвршћивања постојећих веза обезбјеђује и више потенцијалних инструменталних полуга у рјешавању индивидуалних проблема преко идентификационих, у овом случају, родбинских канала.¹³ И кроз учешће изабраних

¹² З. Ивановић, *н. д.*, 159.

¹³ Потреба да се сроднички идентитет презентује јавно, у неким случајевима се (зло)употребљава и за промоцију идеолошке, политичке, страначке и др. припадности.

судионика, највише по сродничкој основи, у цикличним и линераним обредима појединаца (свадбе, сахране и др.) види се тежња за очувањем веза насталих сродничким разграњавањем.

Фактори који утичу на развијеност сродничких односа су: степен и линије крвне повезаности, структура породице и организација унутарпородичних односа, психолошки чиниоци, физичка удаљеност између сродника и вријеме којим актери сродничке мреже располажу за одржавање контаката са сродницима, као и присуство односно одсуство свијести о сродничкој припадности, (не)постојање емотивних веза међу сродницима, сличност и разлике у друштвеном положају и сл. Динамика односа у сродничкој мрежи зависи и од културних образаца који владају у конкретној средини, односно од правила понашања и вриједности које су прихваћене и нормиране у конкретној породици и њеном непосредном окружењу. Који ће даљи сродници, осим примарних, бити заступљени у сродничком саставу (тзв. ванпородични сродници)¹⁴ зависи, такође, од локалних стандарда који се континуирано одржавају у заједници. Међутим, дјеловањем општих друштвено-економских чинилаца традиционални садржаји породичних и сродничких односа подлијежу промјенама. Но, процес мијењања се више односи на промјену форме, а мање суштине и симболичке наслијеђених садржаја имајући у виду да је ”њихово учешће обезбеђено у структури савремених облика друштвеног живота, јер су они део културног наслеђа и својина народа која се активно и пасивно пресађује у свест и праксу својих нових генерација.”¹⁵ Чиниоци који граде сродничке односе могу, зависно од наведених ситуационих фактора, дјеловати кохезионо или дестабилизујуће што

¹⁴ Видјети рад Е. Bott, *Family and Social Network (Roles, Norms and External Relationships in ordinary urban families)*, стр. 114-117. гдје ауторка под појмом ”ванпородични сродници” (на енгл. extra-family kin) подразумева оне сроднике који живе ван оквира уже породице, независно од физичке удаљености од породице.

¹⁵ Н. Пантелић, *Традиција у савременим сродничко-суседским и породичним односима у Зајадној Србији*, Етноантрополошки проблеми, 6, Београд, 1989, стр. 39.

значи да сроднички односи нијесу непромјенљива категорија, самим тим што је промјени подложен и њихов садржај, па и норме и, нарочито, актери. И антагонизми између сродника, у виду неприхватања истих норми и ставова, тј. разлика у понашању једних према другима или у виду различитих интересовања, непоштовања тзв. посебних ситуација и сл. откривају посредно ”остатке непревазиђене свести о обавезама и очекивањима да су сродници дужни да се понашају на одређен начин”¹⁶ чиме се само потврђују постојање устаљених норми и вриједности унутар сродничког система односа. Свако одступање од предвиђених образаца може бити схваћено као криза, прекид или непоштовање традиције, односно као ”поремећени односи” међу појединцима или породицама од којих се очекује његовање хармоничних и интезивних односа, без обзира на лични сензибилитет и право на другачији избор.

Значај сродничких релација, јасно, није истозначан за све појединце и породице. Тако за неке појединце одржавање веза са сродницима представља више чин поштовања традиције јер су ”иста крв,” док је за друге извор помоћи и подршке, а за неке је превазиђен социјални однос који им омета интиму и и ускраћује елементарну аутономију и који нема функционалну оправданост у савременом друштву. Ипак, стекао се утисак да би се у пракси већина људи тешко одрекла сродничких релација и замјенила их у потпуности неким другачијим формама социјалних односа. Дјелимично заокружен систем, какав је сроднички, стога, има и предности и недостатке. С једне стране, сроднички односи су дјелотворни у друштву обзиром да многе индивидуалне и заједничке потребе задовољавају или регулишу путем загарантованих био-социјалних веза. Међутим, уколико, што је веома присутно код нас, сроднички односи поприме функцију институционалне полуге, у виду непотистичких релација, онда се да говорити о негативној и анахроној страни установе сродства. Такође, сроднички односи добијају негативну конотацију, као што је наглашено, и

¹⁶ *Исио*, стр. 42.

уколико нарушавају личну интиму појединца или породице. Но, ипак ускраћивање интима, колико год се представљало у истраживању као баласт за савременог појединца, лакше се подноси у датим друштвеним условима (имајући у виду сродничке релације као важну полугу у савладавању многобројних животних опција почев од свакодневних до стратешких) од ускраћивања и изопштавања које би могло настати услед потпуног прекида бројних сродничких релација и садржаја.

Дакле, ико *сродство* данас нема егзистенцијалан значај, као тотални систем, обезбјеђивање различитих видова неформалне подршке и сарадње међу члановима исте сродничке групе, почев од пружања емотивне преко социо-економске помоћи чини сродничке релације изузетно слојевитим и *de facto* најважнијим социјалним односом који појединац и породица остварују у широј мрежи социјалних односа.

Summary

It is well known that biological relations, as a form and group of family and personal interactions based on biological relations, are an important segment of wider social relations and in every society and community they have their fundamental basis, contents and norms by which they function. In this sense, theme of work is contemporary (montenegrin) family in network of kinship and her transformation.